

Filosofie vandaag. Passies en Politiek

SYMPATHIE & VERLANGEN

Adam Smith en de geboorte
van onze kwetsbare wereld

Etienne Van Camp

GRANDS
BOULEVARDS

INHOUD	Tijdslijn	6
	Dramatis personae	7
	Proloog	8
	Ten geleide: passies en politiek	14
	I DE FUNDAMENTEN	
	De geboorte van de passies	17
	II VERSTORING VAN DE ZEKERHEDEN	
	Edelen in opstand: de ‘Magna Carta’	29
	Religieus protest: Martin Luther	35
	Oorlog van allen tegen allen: Thomas Hobbes	41
	Eigenbelang goed voor iedereen? De bijenkorf	51
	Een catastrofale beving: Lissabon 1755	59
	Een intermezzo	63
	III EEN NIEUWE TIJD	
	De rationele mens. David Hume	65
	De empathische mens. Adam Smith	73
	Sympathie en begeerte	87
	Het nieuwe geweten	91
	“Hou van mij!”	95
	Verdwijnende ankerpunten	99
	De snelweg naar narcisme	105
	“Hebzucht is goed”	109
	Een ‘Onzichtbare Hand’	113
	Een ‘minimale overheid’?	121
	Vogelzwermen	127
	De erfenis van Adam Smith	131
	IV EIGENTIJDSE BESCHOUWINGEN	
	Waarheid en leugen	136
	Wat is rechtvaardig?	143
	Neoliberalisme. Een postmoderne stroming	149
	De impact van taxatie	155
	‘Algemene Morele Principes’	159
	Literatuurlijst	168

TIJDLIJN

(-)	
2.500.000	Eerste mensachtigen in Afrika
500.000	Neanderthalers
200.000	Homo sapiens
30.000	Uitsterving Neanderthalers
10.000	Landbouw in het Midden-Oosten
3.000	Eerste grote koninkrijken
100	Grote keizerrijken in Europa en China
0	Ontstaan van het christendom
(+)	
600	Ontstaan van de islam
1215	Magna Carta in Engeland
1347	De pest in Europa
1517	Martin Luther, protestantisme
1521	Edict van Worms, Luther in de ban
—	
1618	30-jarige oorlog
1642	Engelse burgeroorlog (1642 - 1651)
1648	Vrede van Westfalen
1651	'Leviathan', Hobbes
—	
1714	'The Fable of the Bees', Mandeville
1739	'A Treatise of Human Nature', Hume
1755	Aardbeving in Lissabon
1759	'The Theory of Moral Sentiments', Smith
1776	'The Wealth of Nations', Smith
1776	Amerikaanse revolutie
1781	'Kritik der reinen Vernunft', Kant
1789	Franse revolutie

DRAMATIS PERSONAE

16de eeuw		
Desiderius Erasmus	Nederland	1467 - 1536
Niccolò Machiavelli	Italië (Florence)	1469 - 1527
<i>Paus Leo X</i>	Rome	1475 - 1521
Martin Luther	Duitsland (Saksen)	1483 - 1546
Keizer Karel V	Nederlanden (Gent)	1500 - 1558
Jean Calvijn	Frankrijk	1509 - 1564
<i>Filips II</i>	Spanje	1527 - 1598
17de eeuw		
Thomas Hobbes	Engeland	1588 - 1679
René Descartes	Frankrijk	1596 - 1650
<i>Louis XIII</i>	Frankrijk	1601 - 1643
<i>Filips IV</i>	Spanje	1605 - 1665
Blaise Pascal	Frankrijk	1623 - 1662
Baruch de Spinoza	Nederland	1632 - 1677
John Locke	Engeland	1632 - 1704
<i>Louis XIV</i>	Frankrijk	1638 - 1715
Bernard Mandeville	Nederland	1670 - 1733
18de eeuw		
de Montesquieu	Frankrijk	1689 - 1755
Voltaire	Frankrijk	1694 - 1778
<i>Louis XV</i>	Frankrijk	1710 - 1774
David Hume	Schotland	1711 - 1776
J.-J. Rousseau	Frankrijk (Genève)	1712 - 1778
Adam Smith	Schotland	1723 - 1790
Immanuel Kant	Duitsland (Pruisen)	1724 - 1804
<i>George Washington</i>	VSA	1732 - 1799
<i>Louis XVI</i>	Frankrijk	1754 - 1793

Proloog

Dit verhaal gaat over onze menselijke passies en hoe die structuur geven aan onze samenleving. Het is wat ongevoel om twee zo uiteenlopende domeinen als passies en politiek met elkaar te verbinden. Toch is die verbinding cruciaal om zicht te krijgen op wat we als de *unheimlichkeit* van onze wereld zouden kunnen omschrijven, een vaag gevoel van onbehagen dat we niet nader kunnen verklaren. We beseffen dat onze vertrouwde wereld snel aan het verdwijnen is, dat we waar en onwaar alsmoer moeilijker kunnen onderscheiden. Hoe zijn we zo vreemd geraakt van onze vertrouwde leefwereld? En hoe ongemakkelijk en kwetsbaar voelen we ons daarbij?

Ook al denken we soms het centrum van de wereld te zijn geworden, dan nog beseffen we dat we nu eenmaal met andere mensen moeten samenleven, mensen die er andere en voor ons soms erg bizarre ideeën op nahouden. We zijn daarbij bezorgd om onze persoonlijke vrijheid en levensstijl zoveel mogelijk te vrijwaren. Hoe doen we dat? Hoe verzoenen we onze persoonlijke aspiraties en onze

passies met gemeenschapszin? Hoe organiseren we ons als samenleving zodat iedereen de beste mogelijkheden heeft om 'een goed leven' te leiden? Daar zijn talloze filosofische en politieke werken over geschreven. Dat zijn interessante en vooral rationele benaderingen. Maar hoe verbinding maken tussen efficiënte structuren en warme solidariteit, tussen ratio en gevoel, tussen verstand en hart? Een der grote moraalfilosofen uit het begin van de moderne tijd, Adam Smith, zal hierbij onze centrale gids zijn precies omdat hij - als overtuigd rationalist van de Verlichting - zoveel aandacht heeft voor de werking van de menselijke passies.

Hoe gaan we te werk? Eerst willen we natuurlijk te weten komen hoe onze natuurlijke passies die zoveel invloed hebben op ons leven zich hebben ontwikkeld. Daarvoor zullen we u meenemen in een avontuur dat miljoenen jaren geleden begon. Het is een verhaal uit de antropologie, over de eerste mensachtigen die in kleine stammen met elkaar moesten leren omgaan om te overleven. Het ging ook toen al snel over samenwerking en uitsluiting, rechtvaardigheid en bedrog. Met op de achtergrond de eeuwige dreiging van het verschrikkelijke oergeweld, van de eindeloze cirkel van wraak en wederwraak.

Dan maken we een grote sprong in de tijd, naar zo'n 500 jaar geleden, midden de 16de eeuw. Toen begonnen de eerste humanisten zich voorzichtig vragen te stellen bij al die van buitenaf opgelegde geboden en verboden.

Tegelijk vroeg men zich af wat het draagvlak was van die absolute macht in handen van een machtige heerser. Om dat vage gevoel van onbehagen wat te verhelderen gaan we op reis naar Italië, Pruisen, Schotland, Engeland en Frankrijk aan de vooravond van de Franse revolutie. We ontmoeten Machiavelli en Erasmus, Luther en Hobbes, Hume en Kant. En we gaan uitgebreid op de thee bij een der grote moraalfilosofen van de Verlichting, Adam Smith. Omdat hij zo'n scherp observator was van de menselijke passies en verlangens, kennen we hem een centrale rol toe in dit essay.

Nadat we enig zicht hebben gekregen op het mechanisme van onze onbewuste passies zullen we nagaan hoe we die kunnen inpassen in een of andere structuur die samenleven mogelijk maakt. Natuurlijk willen we daarbij onze persoonlijke vrijheden en verworvenheden veiligstellen. Maar betekent dat dan veel of weinig overheid? Hoe gelijk of ongelijk willen we eigenlijk zijn? Willen we een open gemeenschap of eerder gesloten grenzen? Niet alleen onze gemeenschappelijke opvattingen over vrijheid, gelijkheid en solidariteit vormen het fundament van onze maatschappij. Ook onze onbewuste, individuele passies en verlangens sturen voortdurend ons gedrag. We eindigen onze zoektocht met eigentijdse beschouwingen over onderling vertrouwen, over oordeelsvermogen, over rechtvaardige belastingen en over de zoektocht naar gemeenschappelijke 'Algemene Principes' die ons

opnieuw een moreel houvast zouden kunnen bieden. We trachten daarbij een zo neutraal en beschrijvend mogelijk standpunt in te nemen, al worden ook wij bewogen door onze onbewuste passies.

Samengevat bestaat dit essay uit vier delen. In het 1ste deel zien we hoe stilzwijgende afspraken het de eerste *homo sapiens* mogelijk maakten hun kansen op overleven te vergroten. Hoe groter de groep, hoe meer macht bij een heerser met quasi goddelijke allures. In het 2de deel zijn we getuige hoe vanaf zo'n duizend jaar geleden deze macht her en der in vraag werd gesteld, door de Engelse adel, door Luther, door een verrassende dierenfabel en tenslotte door een catastrofale natuur-ramp. In het 3de deel zien we hoe een nieuwe tijd langzaam vorm krijgt. De rationele, autonome mens neemt zijn lot in eigen handen. We verbazen ons samen met enkele verlichtingsfilosofen dat onze passies ons zo sterk blijven beïnvloeden. We stellen vast dat de aloude morele ankerpunten langzaam verdwijnen, dat het nastreven van eigenliefde aanvaardbaar wordt en dat dat komt met een prijs. In het 4de deel bekijken we de invloed van deze evolutie op ons leven vandaag. Hoe gaan we om met *fake news*, wat vinden we rechtvaardig, is neoliberalisme een zegen of een vloek? Ten slotte vragen we ons af of we niet op zoek moeten naar 'nieuwe' morele ankerpunten, naar breed gedragen Algemene Principes om samenleven in weer rustiger vaarwater te krijgen en,

net als de eerste *homo sapiens*, onze kansen om te overleven te vergroten.

Ten geleide. Passies en Politiek

In dit essay wordt dikwijls verwezen naar ‘passies’ en naar ‘politiek’. Deze begrippen kennen veel betekenissen en interpretaties. In dit werk worden ze als volgt gebruikt.

Passies

De mens heeft van nature positieve en negatieve passies. Het zijn sterke, sluimerende emoties die diep in ons geworteld zijn door onze ontstaansgeschiedenis. Zij hebben het ons mogelijk gemaakt te overleven in extreme omstandigheden en te evolueren tot de *homo sapiens* die we vandaag zijn. Positieve passies als bv. medeleven, barmhartigheid, oprechtheid, goedheid, de bereidheid te vergeven en belangeloos samen te werken zijn één kant van de medaille. Aan de andere kant staan negatieve passies als eigenliefde, narcisme, hebzucht, ijdelheid, jaloezie, hoogmoed, zelfingenomenheid, gierigheid enz.

Politiek

In filosofie wordt ‘de politiek’ (*la politique*) onderscheiden van ‘het politieke’ (*le politique*). ‘De politiek’ bestaat dan uit de dagdagelijkse activiteit zoals we die kennen van parlement en ministers. ‘Het politieke’ betreft veeleer de overkoepelende principes, normen en waarden waarin een volk zich herkent en waarmee ze haar samenleving structuur geeft. Men zou kunnen zeggen dat ‘het politieke’ de samenleving overstijgt, ‘transcendeert’. ‘De politiek’ is dan de praktische uitvoering van ‘het politieke’. In dit essay wordt vooral verwezen naar ‘het politieke’.

I

DE FUNDAMENTEN

De geboorte van de passies

Onze zoektocht naar de geboorte van onze passies begint meer dan twee miljoen jaar geleden met de langzame evolutie van de eerste mensachtigen naar onze huidige mensensoort, de *homo sapiens*. Klimaatverandering en evolutionaire ontwikkeling leidden ertoe dat kleine stammen in Oost-Afrika uitzwermden over de hele aarde en uitgroeiden tot grote volkeren met complexe maatschappelijke structuren. De zoektocht naar de eerste sporen van onderlinge samenwerking, naar tekenen van sympathie en respect, naar het eerste besef van een ‘Wij’, is een fascinerend verhaal. Over hoe die evolutie precies is verlopen zijn de onderzoekers het niet eens. Dat is ook niet mogelijk omdat er honderdduizenden jaren geleden niemand aanwezig was om het op te tekenen. Het blijft bijgevolg een hypothetische theorie maar het is daarom nog geen louter giswerk. Het verhaal dat we hier gaan vertellen is

in geen geval precies zó gebeurd. Maar het zou wel zo hebben kunnen plaatsvinden, althans volgens Amerikaans ontwikkelingspsycholoog Michael Tomasello (1950-).

De kern van het verhaal speelt zich dus af tussen 2 miljoen en 150.000 jaar geleden, een bijna niet te vatten lange periode. Om te overleven was het toen voordelig om veel kinderen te hebben. Maar dat impliceerde voor de mens langdurige zorg om de kroost en dus ook het vormen van verantwoordelijke ouders en samenwerking. Agressieve mannetjes binnen een stam werden of minder gewelddadig of werden uitgeschakeld zoals we verder zullen uitleggen. De natuurlijke zorg van partners om elkaar en hun kinderen werd langzaam uitgebreid naar zorg om de kleine groep waarin men leefde. Het was eerst een eerder strategische samenwerking met een beginnende taakverdeling. Wie meer spierkracht had om te vechten en wie betere ogen had om op de uitkijk te staan vervulde andere taken. Ze werden niet 'toegewezen' door een extern gezag. Het was gewoon zoals het was. Die samenwerking leidde tot een zekere vorm van onderling respect. Er ontstond een langzaam gevoel van 'ik en jij', van onderlinge afhankelijkheid, van het zorg dragen voor de stam in het algemeen en voor partners in het bijzonder. En dat had dan weer een gunstige invloed op bv. een rechtvaardige verdeling van buit, niet langer op basis van de sterkste maar op basis van ieders bijdrage.

Van meet af aan moet er wel controle geweest zijn op 'free riders', op degenen die wel van de voordelen wilden profiteren maar zich aan hun taken trachtten te onttrekken. In het slechtste geval kon de stam zich dan tegen hen keren en hen uitsluiten uit de groep wat in die omgeving een zekere dood betekende.

Zo evolueerden we langzaam van het beperkte 'Wij' als zorgende partners voor elkaar naar een veel breder en opener engagement voor de hele groep. Men moest absoluut op elkaar kunnen rekenen. Onze natuurlijke negatieve passies als agressiviteit en gewelddadigheid dienden getemperd te worden. Eerlijkheid en trouw werden cruciaal. We wisten hoe we ons moesten gedragen vanuit een bepaalde vanzelfsprekendheid. Daar kwamen geen wetten, voorschriften of contracten bij te pas.

Cruciaal was de stap naar een breed, gezamenlijk engagement: 'Wij' hebben een actie gepland, ieder heeft zijn taak te vervullen en rekt op de ander. Verdeling achteraf gebeurt hoe langer hoe meer vanuit respect, van wat iemand 'verdiend' heeft naargelang zijn/haar talenten en mogelijkheden. Deze samenwerking was de ongeschreven bron hoe we ons 'zouden moeten' gedragen als individu binnen de gemeenschap. Deze ongeschreven richtlijnen van een natuurlijke, vanzelfsprekende samenwerking zullen ten slotte leiden naar een volwaardige moraliteit en waarden die de grondslag zullen vormen voor de eigen cultuur en identiteit.

Deze ontwikkeling liet toe dat *homo sapiens* zich de laatste 300.000 jaar kon organiseren in grotere groepen van wel meer dan honderd leden. Dat bracht niet alleen de voordelen van taakverdeling en schaalgrootte. Het vergrootte ook het gevoel van veiligheid en geborgenheid. Met de samenwerking binnen grotere groepen kon men verder kijken dan alleen maar de overleving van de groep. Men kon nu naar veel grotere, gezamenlijke doelen streven op basis van de gemeenschappelijke waarden van de hele groep. Deze nieuwe kennis en vaardigheden maakten op hun beurt culturele praktijken mogelijk waarin 'iedereen weet dat iedereen weet' hoe zich te gedragen. Er ontstond een soort onafhankelijke, 'objectieve' norm. Elk lid van de groep kon dus a.h.w. zijn of haar blik verleggen naar een ingebeelde, 'onpartijdige instantie' die vanuit een neutrale positie aangaf wat al dan niet in overeenstemming was met de geplogenheden. Kinderen in deze vroege culturen leerden 'hoe de dingen zijn' en hoe zich te gedragen door een stilzwijgende stem, een 'objectieve' bron met gezag.

Er lijkt zich dus een natuurlijke evolutie te hebben voorgedaan van spontane samenwerking binnen een kleine groep mensen naar brede morele gedragsregels die voor de hele groep moeten gelden. Een kind wordt sindsdien altijd geboren binnen een gemeenschap met reeds bestaande sociale gewoonten. Die gewoonten op zich creëren natuurlijk nog geen nieuwe moraliteit. Wat

ze wel doen is de al bestaande afspraken en gebruiken verzamelen en ze a.h.w. in een imaginair beeld plaatsen, buiten de groep. Neem als voorbeeld de gebruiken bij een overlijden. Er bestaan in elke samenleving al heel lang stilzwijgende afspraken en rituelen rond de omgang met de dood. Deze overgeleverde gebruiken werden langzaam culturele bouwstenen voor de hele gemeenschap. Krijgen die tradities, bijvoorbeeld rond geboorte en dood, een morele waarde? Ja, op voorwaarde dat die culturele elementen in overeenstemming zijn met de nog oudere 'moraliteit' die door iedereen werd erkend. Die erkenning is cruciaal. Ook vandaag nog zullen wetten en instellingen pas aanvaard worden als ze in overeenstemming zijn met de reeds bestaande, concrete leefwereld van de burgers. Dankzij die stevige basis van een gemeenschappelijke cultuur kunnen kleine gemeenschappen uitgroeien tot grotere entiteiten met duizenden leden zonder dat die gemeenschap intern onstabiel worden. Bij de echt grote koninkrijken die zo'n 5000 jaar geleden zijn ontstaan krijgen wetten en instellingen soms een 'sacrale' status. Denk aan tempels of totems die door precies uitgevoerde rituelen een bijzondere, sacrale status kregen toegewezen. Daar konden vorsten en farao's dan naar verwijzen om hun gezag te rechtvaardigen. Het gesacraliseerde voorwerp of de 'heilige plaats' fungeerde dan als een soort referentiepunt voor de morele praktijken van de hele groep.

In dit verhaal van de *homo sapiens* blijft een belangrijke vraag toch nog onbeantwoord. We zagen al dat het evolutionair voordeliger was om veel kinderen te krijgen en dat langdurige paarvorming daartoe een succesvolle strategie bleek. Maar die strategie kon alleen succesvol zijn als ook de natuurlijke agressie en gewelddadigheid werd getemperd. Want altijd was er wel ergens een alfamannetje dat met fysieke kracht en brutaliteit de hele groep domineerde. Als dat zou lonen dan zouden de genen van deze agressieve mannetjes zich alsmear verspreiden en steeds agressievere en dominantere kinderen voortbrengen tot de stam zichzelf ten onder brengt. Maar dat heeft zich in de ontwikkeling van de *homo sapiens* niet voorgedaan. Wat is er gebeurd? Hoe hebben de stamleden zich kunnen verzetten tegen de fysiek sterkere en agressievere individuen? Daarover bestaan verschillende theorieën. Een daarvan is wat de Engelse primatoloog en antropoloog Richard Wrangham (1948-) de 'Goedheidsparadox' noemt.

De Goedheidsparadox zegt dat wij, vergeleken met mensapen, in ons dagelijks leven bijzonder weinig geweld gebruiken. Omgekeerd kunnen we in oorlogstijd zeer gewelddadig zijn. Deze tegenstelling vormt de 'Goedheidsparadox'. Hoe moeten we dat verklaren? Laten we twee soorten agressie onderscheiden.

Ten eerste kennen we agressie als reactie op een directe dreiging. Die ontstaat impulsief en is meestal

gericht op overleving. Deze 'reactieve' agressie is bij wilde dieren - denk aan everzwijnen en wolven - veel sterker ontwikkeld dan bij hun gedomesticeerde soortgenoten. Daarnaast zien we geplande agressie, met voorbedachten rade en koelbloedig uitgevoerd. Deze 'proactieve' agressie ligt bij mensen vele malen hoger dan bij gelijk welke diersoort. Hoe komt dat? Waarom zijn we soms erg vredelievend en dan weer zeer gewelddadig? Deze tegenstelling wordt verklaard doordat wij, als *homo sapiens*, gedurende 200.000 jaar onszelf langzaam hebben 'gedomesticeerd', dat we onszelf hebben 'tam gemaakt'. Dat klinkt nog altijd raadselachtig. Hoe zou dat dan in zijn werk zijn gegaan?

Stel u de komst voor of de ontwikkeling van een agressief alfamannetje binnen een groep. Geen enkel vreedzamer mannetjesdier is hiertegen opgewassen. Het alfamannetje terroriseert de hele groep, eigent zich al het voedsel toe en paart met alle vrouwtjes. Het gevolg is dat de 'agressieve' genen van generatie tot generatie worden doorgegeven en versterkt. Uiteindelijk blijven enkel gewelddadige individuen over die elkaar naar het leven staan waardoor de groep zichzelf vernietigt. Maar dat is in de evolutie van de *homo sapiens* niet gebeurd. Waarom niet? Omdat ook niet-alfa mannetjes wilden overleven, eten en paren vormde zich een 'samenzwering' van bèta-mannetjes. Deze zogenaamde 'coalitie van de neven' vielen het alfamannetje aan en schakelden het uit.

Met het doden van de gewelddadige alfamannetjes werden systematisch de agressieve genen van die potentiële tirannen weggeselecteerd. Maar ook sociaal werd het snel duidelijk dat door de eigen agressie te temperen, het risico door 'de coalitie van de neven' vermoord te worden verminderde. Daardoor daalde ook de neiging tot geweld bij alle leden van de stam, verbeterde de samenwerking en verhoogden de overlevingskansen. Onze voorouders zijn daardoor zachtaardiger en toleranter geworden voor de eigen stamleden. Ze vormden een hechtere band met elkaar dan andere diersoorten.

Maar voor de overleving van de groep bleek nog iets anders voordelig te zijn. Als we naburige stammen konden uitschakelen waren de voordelen duidelijk: een uitgebreider territorium, meer voedsel beschikbaar, de kans op meer nakomelingen en als kers op de taart minder agressie van vervelende burens. Die agressie tegenover andere stammen was wel degelijk moordzucht met voorbedachten rade, gewoonlijk tegen naburige stammen, op voorwaarde weliswaar dat de kans op succes als zeer groot werd ingeschat. Zo een vooraf geplande agressie bleek ook bevorderlijk te zijn geweest om de stam bij elkaar te houden. Dat lijkt ook vandaag nog te werken. Een autoritaire leider die de eigen rangen wil sluiten neemt soms zijn toevlucht tot een agressieve oorlogsdaad of tot geweld tegen een soms voor dat doel gecreëerde, ingebeelde vijand. Het is het oude 'wij tegen zij' verhaal. Het

verklaart ook waarom in een *'failed state'* - waar nationale wetten vervallen verklaard werden en men met een laag risico kan plunderen, verkrachten en doden - bendes, milities en allerlei fracties de macht overnemen en die gewelddadig handhaven. Dat over honderdduizenden jaren de mens zachtaardiger is geworden *binnen* de eigen groep neemt niet weg dat we alert moeten blijven voor de sterke neiging tot gewelddadige agressie naar *buiten* toe. Want hoe kleiner de kans op vergelding wordt ingeschat, hoe lager de drempel om tot tomeloze agressie over te gaan of om soevereine staten of gebieden binnen te vallen om economische of historische redenen. Deze proactieve agressie leert ons dat het verhaal dat 'de meeste mensen deugen' weliswaar aantrekkelijk is, maar tegelijk problematisch omdat het daarmee deze aangeboren agressie in elk van ons minimaliseert waardoor de kans op ontsporing net weer groter wordt.

Hoe moet het dan verder? Hebben we om samen te leven dan eerder nood aan de strenge toepassing van een sociaal contract dat ondermeer orde en veiligheid garandeert? Of gaan we voor maximale persoonlijke vrijheid, in het geloof en in de hoop dat de mens toch zal neigen naar goedheid en samenwerking? Het is nu al duidelijk dat veel zal afhangen van onze mensopvatting. Denken we dat de meeste mensen deugen of menen vinden we dat de mens toch eerder neigt naar egoïsme en altijd eerst z'n eigen belang zal nastreven? Vermits we als mens beide mogelijkhe-

den in ons hebben zal het van de omstandigheden en van onze *opvattingen* afhangen hoe we onze plaats tegenover de medemens zien. En die opvattingen worden gevormd door zowel onze genen die we hebben meegekregen, door onze sociale omgeving waarin we toevallig zijn geboren en door onze eigen inzichten die we in de loop van ons leven ontwikkelden.

Maar laten we onze zoektocht verderzetten naar het verband tussen onze passies en het politieke leven. We weten nu hoe over honderdduizenden jaren onze genen werden gevormd door overlevingsmechanismen en -processen die ook vandaag nog ons gedrag sterk beïnvloeden. Maar er is natuurlijk meer dan alleen de onontkoombare gevolgen van onze genen. Zoals aangehaald spelen onze brede sociale achtergrond en de cultuur waarin we worden geboren evenzeer een belangrijke rol. Die omgevingsfactoren bleven tot zo'n 300 jaar geleden nagenoeg onveranderd. Het grootste deel van de mensheid leefde duizenden jaren onder het autoritaire gezag van machtige heersers, farao's en vorsten. Pas een paar honderd jaar geleden kwam daar verandering in. Die revolutionaire verschuiving van het gezag van de Vorst naar het Volk is een intrigerend, boeiend stukje geschiedenis waar we nu samen in onderduiken.

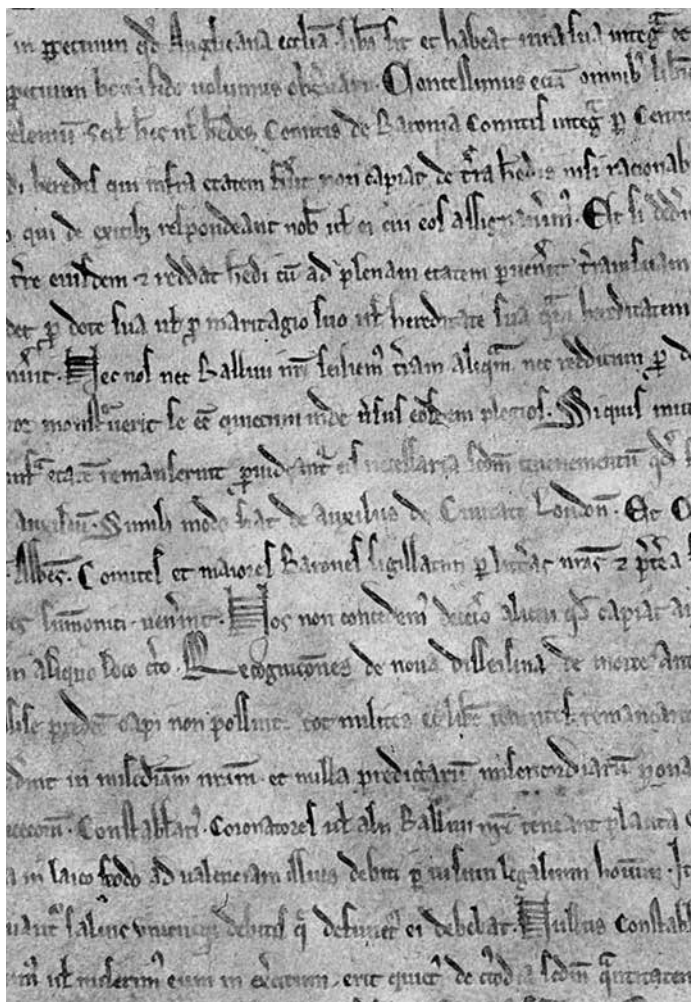
II

VERSTORING VAN DE ZEKERHEDEN

Edelen in opstand: de 'Magna Carta'

Sinds mensenheugenis werden grote volkeren geleid door farao's, keizers en koningen. Om hun gezag te verantwoorden verwezen ze steevast naar hun 'goddelijke oorsprong' of naar een 'hogere' autoriteit met sacrale symbolen en rituelen. Hun gezag werd nauwelijks in vraag gesteld. Men ging toen nog uit van een bovennatuurlijke ordening en aanvaardde de machtsverdeling 'omdat het nu eenmaal altijd al zo geweest was'.

Maar in het midden van de 14de eeuw kreeg die verwijzing naar 'het goddelijke gezag' een eerste enorme deuk. Vanaf 1347 trok namelijk een minuscule bacterie een vernietigend spoor door Europa, een spoor dat bekend werd als de Zwarte Dood. Van 1347 tot 1351, dat is op slechts 5 jaar tijd, werd een derde van de toenmalige bevolking uitgeroeid. Miljoenen mensen stierven een vreselijke dood door long- en builenpest. Het was een

Fragment uit de Magna Carta

ongeziene epidemie die het tot dan onwrikbare geloof in een 'goede' God danig op de proef stelde. Er werden echter niet alleen voorzichtige vragen gesteld over de almacht van God en hoe Hij dit kwaad kon toelaten. Tegelijk kwam ook 'de almacht' van leenheren en vazallen in het feodale systeem in het vizier. Dat feodalisme had al meer dan duizend jaar samenhang en structuur gegeven door een strenge hiërarchie. Die garandeerde orde en bracht verbinding tussen de economische, religieuze, militaire en culturele sectoren. Maar de pestepidemie deed vragen rijzen over verantwoordelijkheden en over macht. De vorst refereerde daarbij steevast naar zijn 'goddelijke roeping', daarin bevestigd door de kerkelijke hiërarchie. Hoe zouden in zo'n machtsbastions ooit politieke veranderingen op gang kunnen komen? Het leek een onmogelijke opdracht. En toch was er een voorbeeld, een land waar de macht van de vorst daadwerkelijk en met succes al honderden jaren aan banden was gelegd.

De bevolking in continentaal Europa hoefde daarvoor maar over het Kanaal te kijken. Daar hadden Engelse baronnen en leenheren al in 1215 een akkoord gesloten met hun koning, Jan zonder Land, die weer eens om geld verlegen zat. Er werd overeengekomen dat de koning geen belastingen mocht innen zonder akkoord van de leenheren en dat niemand nog veroordeeld kon worden zonder proces voor een onafhankelijke rechtbank.